

KIRSAL YOKSULLUK VE NEO-LİBERAL EKONOMİ POLİTİKALARI*

RURAL POVERTY AND NEO-LIBERAL ECONOMY POLICIES

Yrd. Doç. Dr. Şinasi ÖZTÜRK**

Özet:

1980 sonrası neo-liberal ekonomi politikalarına bağlı olarak uygulanan yapısal uyum programlarının aynı zamanda kırsal bölgelerde de kalkınma sağlayacağı düşünülmekte idi. Oysa genel olarak bakıldığında uygulanan tarım politikaları özellikle kırsal kesimde gerek tarım gerekse tarım dışı ekonomilerde istenilen başarıları sağlayamadığı gibi yoksullaşmayı da artırdığı gözlemlenmektedir. Yoksullaşma konusunda özellikle kır-kent arasındaki fark dikkate alındığında farkın kırsal kesimin aleyhine olacak şekilde açıldığını söylemek yanlış olmaz. Göreceli yoksulluk temel alındığında bu farkın daha çok açıldığı, resmi verilerde ve yapılan diğer araştırmalarda görülmektedir.

Bu çalışmada temel olarak yapısal uyum programlarının ve tarım politikalarının kırsal kesimde yoksulluğu ne boyutta etkilediği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal yoksulluk, kırsal değişme, kırsal kalkınma, yapısal değişim programları, tarım politikaları.

Abstract:

It was thought that the carried out structural adjustment programmes, according to Neo-Liberal Policies after 1980's, would lead the development in rural regions. However, it could be seen that the carried out agricultural policies, especially in rural areas both in agrarian and non-agrarian economies, could not achieve the expected development, contrary they caused poverty. About the poverty between rural and urban areas it could be said that the gap increased against rural areas. Focusing on relative poverty the differences between rural and urban areas is emphasized in formal information and in finished studies related to such theme.

This study targets to discuss the dimensions of the effect of structural adjustment programmes and agricultural policies on rural poverty.

Keywords: Rural poverty, rural change, rural development, structural adjustment programmes, agricultural policies.

---

* Muğla Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

** Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenen 108K075 nolu "Kırsal Yoksulluk: Muğla Köyleri Örneği" adlı proje çerçevesinde yazılmıştır.

1. GİRİŞ

Yoksulluk, tarih boyunca tüm toplumlarda farklı biçimlerde de olsa önemli sorunlardan biri olmuştur. Her toplumun belirli bazı ölçütlere göre tabakalaşmış olması nedeni ile de kimi gruplar ya da topluluklar bu tabakalaşmanın ya da sınıflaşmanın altında yer almak durumunda kalmıştır. Bu tabakalaşmanın altında yer alan sınıflar “yoksullar” olarak tanımlanmıştır.

Alt sınıflarda yer alan insanlar, toplumca arzulanan şeylerden yoksun olanlar ya da diğerlerine oranla daha az sahip olanlardır. Arzulanan şeylerden (para, gelir, mülk gibi somut olarak ölçülebilen şeyler yanı sıra saygınlık, kariyer veya eğitim gibi soyut şeyler de olabilmektedir) yoksun olanlar yoksul olarak toplumsal hiyerarşinin altında yer almıştır. Buna karşın varıl olan gruplar, tabakalar veya sınıflar sadece toplumca arzulanan değerlere daha çok sahip olanlar değil aynı zamanda bu değerlerin, maddi ve/veya manevi, kontrolünü de ellerinde tutarlar. Örneğin toplum içerisindeki kurallar, normlar, toplum için neyin iyi, neyin kötü olduğu, genellikle hiyerarşinin üstünde bulunan gruplar, tabakalar veya sınıflar tarafından belirlenir (Öztürk, 2004).

Genel olarak, yoksulluk, bir ülkenin gelişmişlik seviyesi ile yakından ilişkilidir. İstisna olan ülkeler dışında, az gelişmiş ülkelerde yoksulluk oranı nüfusun % 40 ile % 80'i arasında ve gelişmekte olan ülkelerde ise % 40'ın altındadır. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün yoksullukla ilgili raporlarında yoksulluk yapısal ve geçici olarak ikiye ayrılmaktadır. Yapısal yoksulluğun kaynağı olarak ülkenin sosyo-ekonomik ve politik yapısı ve kurumları, bu kurumların ve yapıların uzun dönemli oluşumları ve yapısal yoksulluğun kuşaktan kuşağa geçtiği; geçici yoksulluğun ise dönemsellerden (mevsimlik işsizlik, enflasyon gibi nedenlerden) kaynaklandığı ve kısa dönemde oluştuğu belirtilmektedir. Diğer bir deyişle yoksulluğun sınıfsal boyutuna vurgu yapılmaktadır.

1960'lı yıllarda yoksulluk ile birlikte çevre, kalkınma ve güvenli bir geleceğe ilişkin sorunlar uluslararası platformlarda tartışılmaya başlanmış ve bu konuda uluslararası politikaların geliştirilmesi düşüncesi kabul edilerek yerel, ulusal ve küresel düzeyde sürdürülebilir kalkınma bir amaç olarak öne çıkmıştır. Bu tarihten sonra yoksulluk ve sürdürülebilir kalkınma kavramları ve aralarındaki ilişki uluslararası alanda tartışılmaya başlamıştır.

1972'de Stockholm'de yapılan Birleşmiş Milletler (BM) İnsani Çevre Konferansı'nda yoksulluk ve sürdürülebilir kalkınma konularına uluslararası ve ülkeler düzeyinde çözüm arama çalışmaları, 1983'te BM tarafından Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun kurulması ile hızlanmış ve 1992'de Rio Zirvesi'nde Gündem 21'in kabul edilmesiyle önemli bir dönüm noktasına gelmiştir.

Bu çerçeveden bakıldığında yoksulluk kavramı özellikle 1990'lardan itibaren uluslararası platformlarda tartışılmaya başlanmış ve yoksulluğu azaltıcı çözümler üretilmesi çabaları artırılmıştır. Bu tartışmalar daha çok yoksulluğun tanımı, nedenleri ve nasıl giderileceği konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Genel

olarak kabul edilen tanımlamalara göre yoksulluğu görelî ve mutlak yoksulluk olmak üzere iki boyutta ele almak mümkündür. Bu tartışmaların ortak noktasından hareket ederek yoksulluk kavramını kısaca asgari yaşam standardına erişememiş olma durumu olarak tanımlanmak mümkündür

Görelî yoksulluk, kişinin toplumsal olarak yeniden üretebilmesi için gerekli tüketim ve yaşam düzeyinin saptanmasını içermektedir. Buna göre, belli bir toplumda kabul edilebilir minimum tüketim düzeyinin altında geliri olanlar görelî yoksul olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluğu görelî bir kavram olarak yorumlayan bir diğêr yaklaşım, yoksulluğu bireyin gereksinimlerini karşılama derecesi yönüyle toplumun diğêr bireyleri karşısındaki durumuna göre tanımlamaktadır (Öztürk, 2004).

Mutlak yoksulluk da bir insanın yaşamını minimum düzeyde sürdürebilmesine, yani biyolojik olarak kendisini yeniden üretebilmesi için gerekli kalori ve diğêr besin bileşenlerini sağlayacak beslenmeyi gerçekleştirmesine dayalı olarak tanımlanmaktadır. Gelirleri bu temel gereksinimleri karşılama konusunda yetersiz olanlar mutlak yoksulluk sınırının altında kabul edilmektedir. Mutlak yoksulluk kavramı, asgari yaşam standardının gerektirdiği temel gereksinimleri karşılamaya yeterli gelirin elde edilememesi durumu olarak ele alınmıştır. Buna göre yoksulluk; "düşük gelir düzeyi", "yetersiz ve dengesiz beslenme ile sağlıksızlık", "sosyal yalıtım ve düşük sosyal katılım", "psikolojik ve ekonomik bireysel güvensizlik", "şoklara açıklık ve risk ve belirsizliğe cevap verememe", "doğal çevrenin bozulması ve sosyal çevrede kısır döngü" gibi bazı aksaklıkların bir bütün olarak algılanması gereğine işaret etmektedir (Öztürk 2004).

Ne var ki, her iki bakış açısı da ülkeden ülkeye, hatta aynı ülkenin farklı dönemlere ilişkin analizlerinde de farklılıklar taşıyabilmektedir. Bu iki yaklaşım genelde parasal göstergeler üzerinden hesaplanmaktadır. Örneğin, uluslararası karşılaştırmalarda mutlak yoksulluk sınırı, çoğunlukla, satın alma gücü ile düzeltilmiş olarak, bir ABD Doları'na eşit günlük harcama düzeyidir. Görelî yoksulluk için çoğunlukla benimsenen yöntem de ülke içindeki ortalama gelirin belli bir oranı altında (örneğin % 30) geliri olan bireylerin toplama oranının bulunmasıdır. Diğêr yandan yoksulluğun salt gelir eksikliği ya da ortalama sapan gelir miktarı olarak tanımlanması bazı sınırlamaları da beraberinde getirmektedir. Salt gelir odaklı perspektifin bireylerin toplumsal oluşumun sunduğu hak ve olanaklara ulaşım ulaşamaması konusunda kapsamlı bilgi veremeyeceği, özellikle son on yıldaki tartışmalarda gittikçe artan ölçüde kabul görmektedir (Öztürk, 2004).

Bunların dışında yoksulluğun tanımlanmasında temel alınan ölçütlere göre de yoksulluk tanımı tiplerinden bahsetmek mümkündür (Friedman 1996). Bunlar sırası ile:

1. Bürokratik: Nesnel ölçülere göre tanımlanması ve sınıflandırılması (Millî Gelir ve yüzdesi);

2. Moralistik: Ahlaki değerlere göre tanımlanması (yoksulluğun yoksulların kendi suçları olması açıklamaları);

3. Akademik: Sosyo-ekonomik sistemin yoksulluğa neden olduğu düşünce (yapısal sorun; işsizlik, özelleştirme, sosyal yardımların azalması, toprak reformu, vb);

4. Yetkisizleştirme (disempowerment): Politik, sosyal, psikolojik boyutları (karar alma mekanizmalarından uzaklaştırma).

2. TARIM VE YOKSULLUK TARTIŞMALARI

Yoksullukla ilgili yukarıdaki açıklamalarla birlikte, zaman içerisinde yoksulluğun kırsal temelli tanımlanması ve yoksulluk tartışmalarında farklı yaklaşımları kısaca aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür. Bu yaklaşımlarda merkantilist düşünce tarzına göre, sanayi ve ticaret kesimi dinamik ve stratejik özelliğe sahipken tarım sektörü statik bir yapıdadır. Tarım kesiminden sağlanan gelirler süreklilik olmaması nedeni ile güvenilir değildir. Sanayi gelirleri ise devamlı artış eğilimindedir. Ekonomik yapıları tarıma dayalı olan ve tarımda verim artışı sağlayamayan ülkelerde yoksulluk kaçınılmazdır (Kazgan, 1984:40).

Klasik iktisatçılar genel olarak ekonomik kalkınmanın sürekli devam etmeyeceğini ve durgunluğa gireceğini söylemektedir. Örneğin A. Smith, diğer klasik iktisatçılar gibi, ekonomik kalkınmanın süreklilik arz etmeyeceğini, belirli bir kalkınma sürecinden sonra ekonominin durgunluğa gireceğini kabul etmektedir. Ancak, Smith diğer klasik iktisatçılardan farklı olarak durgunluğun olumsuz bir süreç olmadığını kabul etmektedir. Smith, ekonomik büyüme sürecini analiz ederken, doğal kaynakları zengin bir ülke varsayımından hareket ederek, ekonomi geliştikçe kâr haddi ve ücret haddi arasındaki ilişkiyi inceler. Başlangıçta sermaye stoku küçük olduğu için kâr oranları yüksektir. Kâr oranının yüksek olması sermaye stokundaki artışı hızlandırır. Sermaye stokundaki hızlı artış işgücü talebini de artırdığından başlangıçta ücretler de yüksektir. Ancak daha sonra sermaye stoku arttıkça, kâr hadleri düşer. Çünkü Smith'e göre sermaye "Azalan Verimler Kanunu"na tabidir. Sermaye stokundaki artış nüfus artış oranına paralel seyrederse ücret haddi yüksek kalmaya devam eder. Ekonomi belli bir aşamaya ulaştıktan sonra sermaye birikimi yavaşlar, kâr hadleri azalır ve ücretler düşer. Kâr hadleri azalıp faiz oranı seviyesine düşünce, büyümenin doğal sınırı olan durgunluk durumuna geçilir. Durgunluk aşamasında ücretler geçimlik düzeyde olduğundan nüfusun beslenmesi zorlaşır. Böylece bu dönemden sonra ekonomide yoksulluk baş gösterir (Kazgan, 1984: 96).

Ricardo'nun gelir dağılımı kuramı, iki ayrı ilkenin işleyişine dayandırılabilir. Ricardo'ya göre, tarımsal kesimde çıktı arttıkça yüksek düzeyde karlar ortaya çıkar ve karların artması da sermaye birikimini artırır. Çıktı artışı emeğe olan talebi artıracığından piyasa ücreti doğal ücretin üzerine çıkar. Bu

durum ise nüfusu artırır ve artan nüfus tarımsal ürünlere olan talebi artırarak tarımsal çıktı artışını tetikler. Tarımsal arazi sınırsız olmadığı için daha fazla emek kullanılarak tarımsal çıktıyı artırma çabaları azalan verimler yasası nedeniyle sonuçsuz kalır ve sonuçta üretim maliyeti, tarımsal ürünlerin fiyatı ve kiralalar artar. Tarımsal çıktının artması, emekçilerin işgücünü asgari geçim standardında koruyabilmeleri için, cari parasal ücretlerin de artırılması anlamına gelecektir. Gerçek çıktı cinsinden doğal ücret değişmeyecek, ancak ücretlerin aldığı toplam çıktı payı artmak zorunda kalacaktır. (Akalın, 1981:240).

Marksist düşünceye göre, sanayi devrimi sonrasında kapitalizmin sık sık krizlerle karşı karşıya kalması sonucu fabrikalarda işçi olarak çalışan ücretlilerin sefaleti Marksist düşüncenin doğmasına yol açmıştır. Marksizm'e göre, yoksulluğun temeli işçilerin emeğinin karşılığını alamamalarıdır. Marksizm'e göre üretim, emeğin bir fonksiyonudur. Sermaye birikiminin kaynağı ise emeğin sömürülmesi sonucunda oluşan artık değerdir. Ancak emek asli ve tek üretim faktörü olduğu halde üretim sonucunda ortaya çıkan hâsıladan alması gereken payı alamaz. Dolayısıyla hak ettiği tüketimi yapamaz, zorunlu ihtiyaçlarını ancak karşılayabilir veya karşılayamaz. Sürekli nüfus artışı da ücretlerin daima doğal ücret seviyesinde oluşmasına neden olur. Üretim sonucunda oluşturulan hâsıladan işçi sınıfı, sadece doğal ücrete karşılık gelen kısmı alırken, bunun dışındaki kısım kapitalistin cebine girer. Bölüşüm devamlı işçi sınıfının aleyhine olması nedeni ile bu sınıfın sefalet ve yoksulluk içine düşmesi kaçınılmazdır (Marks, 1986: 779).

J.S.Mill ise, servet ve bölüşüm konusunda, insanın bilgisi, maharet ve becerilerini servet olarak kabul eder. Bu tanımlama, bir anlamda Bourdieu'nun insan sermayesi (human capital) kavramlaştırmasına benzetilebilir. Bu tür servetler Mill'e göre birer düşünsel servetlerdir. Servetin diğer çeşidi ise değişim değeri bulunan, faydalı ve haz verici, biriktirmeye elverişli olan şeylerdir ki; bu tür servete maddi servet denilmektedir. Düşünür, servetin üretiminde diğer klasik iktisatçıların yaklaşımlarını benimserken, servetin bölüşümü hususunda Sismondi ve Saint Simon'un görüşlerine paralel açıklamalarda bulunur. Mill'e göre servetin bölüşümünü insanlar yaptığından, bölüşümün düzeltilmesi, aşırı dengesizliklerin giderilmesi ile mümkündür. J.S.Mill, üretim faktörlerinin değil, elde edilen hâsılanın dengeli ve adil dağıtılması gerektiğini savunur. Düşünür, bireyler arasındaki gelir dağılımının aşırı dengesizliklere yol açması nedeni ile veraset kurumunu eleştirir. Gelir dağılımında dengesizliğe yol açan nedenlerden biri olarak da toprak mülkiyetini kabul eden Mill, topraktan elde edilen rantı 'hak edilmemiş kazanç' olarak görür ve bunun sonucunda yoksulluğun oluşacağını söyler. Rant konusunda Ricardo'nun görüşlerini benimseyen J.S.Mill, yoksulluğun önlenmesi için, rantın yüksek 'arazi vergisi' ile millileştirilmesini ileri sürmüştür (Spiegel, 1971:384–385).

Malthus da yoksulluğu artan nüfusun bir baskısı olarak görür. Malthus'a göre, nüfus kısıtlanmadığında, geometrik oranla çoğalır. Gıda maddeleri ise, ancak aritmetik oranla artar. Aradaki fark kaynakların yetersizliğine yol açacağı için

yoksulluk baş gösterir (Malthus, 1971: 14).

Keynes ise yoksulluğun nedenini etkin talep yetersizliği olarak açıklamaktadır. Eğer bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin tamamının satılması mümkün olmuyorsa, bu durum o piyasadaki toplam talebin, mevcut üretim faktörlerinden tamamının istihdamına yetmediğini ortaya koymaktadır. Böylece bir kısım üretim faktörleri (özellikle işgücü) kullanılmayacak ve işsizlik ortaya çıkacaktır ve buna bağlı olarak da işsizliğin olduğu ekonomilerde de yoksulluk kaçınılmaz olacaktır (Parasız, 1996:11).

Liberal görüş ise yoksulluğun nedenlerini; hizmetlerde kalitesizlik, israf, savurganlık, verimsizlik, ağır vergi yükü nedeni ile düşük yatırım ve işsizlik olarak sıralamaktadır (Higgs, 1994:152). Liberallerin yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik görüş ve önerilerinden örnekleri şöyle sıralamak mümkündür (Aktan, 2003:159): 1) Bütçe açığı azaltılarak, piyasa ekonomisi güçlendirilmeli ve üretim artırılmalı; 2) Düşük vergi oranları ile yatırımların artırılması amaçlanmalı; 3) Zorunlu özel sosyal güvenlik ve sağlık sistemi uygulanmalı; 4) Özel eğitim kurumları güçlendirilmeli; 5) Bireylerin bilgi ve becerileri geliştirilmelidir v.b. Bu açıklamalar son 30 yıldır esen neo-liberal düşünceler ve ülkelere uygulanmak istenen yapısal uyum programlarının temelleri ile örtüşmesi dikkati çeken önemli bir konudur.

Bu temel yaklaşımları dikkate alarak yoksulluğun türlerini kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür: mutlak yoksulluk, görelî yoksulluk, öznel yoksulluk, gelir yoksulluğu, sosyo-ekonomik güçsüzlük, kırsal-kentsel yoksulluk, tüketim harcamasına göre yoksulluk ve sosyal hizmetler yoksunluğu. Bu araştırmada kullanılacak yoksulluk kavramsallaştırması diğer bölümlerde tartışılacaktır.

3. YOKSULLUĞUN ÖLÇÜLMESİ

Yoksulluk sınırı ya da yoksulluk çizgisi, bir toplumda yoksul olanlarla olmayanları birbirinden ayırmakta kullanılan bir ölçümdür. Yoksulluk sınırının belirlenmesi, yoksulluk düzeyi hakkında yorum yapılabilmesi için bir başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Yoksulluk sınırının altında kalan yoksullar arasında bir gelir eşitsizliğinden söz edilebilir. Yoksulluk çizgisi altında yer alan gruplardan bir kısmı yoksulluk sınırına yakın bir yerde yoğunlaşma gösterirken, bir başka grup ise çok daha aşağılarda yoğunlaşma gösterebilir. Yoksulların yoksulluk sınırı gelirine göre konumlarını ve kendi içlerindeki eşitsizlik düzeyini ölçmek için çeşitli ölçüler kullanılmaktadır. Bu ölçüler, ülkelerin yoksulluk düzeylerini karşılaştırmak ve bir ülke içinde yoksulluğun zaman içindeki gelişimini izlemek amacıyla kullanılmaktadır.

Yoksulluk sınırının belirlenmesi amacıyla kullanılan birkaç yaklaşım ve buna bağlı olarak oluşturulan ölçüler kısaca şu şekilde sıralanabilir: asgari kalori

miktarı yaklaşımı, temel gereksinimler yaklaşımı, ortalama gelirin yarısı yaklaşımı, harcamaların besin grubuna ayrılması yöntemi ve insani gelişmişlik indeksi.

Yoksulluğun ölçülmesinde yeni alternatifler üretilmekte ve bu alternatiflerde bireyin ihtiyaçlarının daha geniş sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi ihtiyaçlarının da dikkate alınması önerilmektedir. Bunların yanı sıra Birleşmiş Milletler "İnsani Yoksulluk İndeksi" adını verdiği çok yönlü bir ölçüm kullanmaya başlamıştır.

4. DÜNYA'DA YOKSULLUK VE TARIM

Dünyada yoksulluğu azaltmak günümüzün popüler söylemlerinden biridir. Temel olarak bakıldığında, her ne kadar günümüzde yoksulluğu yok edecek bilimsel ve teknolojik araçlar var olmakla birlikte, bu söylemlerin büyük çoğunluğu yoksulluğu yaratan sosyal ve ekonomik dinamikleri açıklamaktan uzaktır.

Yoksullukla mücadelede, yoksulluğun derecesi kadar, yoksulluğun nerelerde yoğunlaştığı da önemli noktalardan biridir. Dünya genelinde birçok az gelişmiş ülkede yoksulluğun kırsal alanlarda eksik istihdam içinde topraksız köylüler, tarım işçileri ve küçük toprak sahibi köylüler arasında yaygın olduğu görülmektedir.

Kapitalizm öncesi tüm toplumlar tarım toplumları olması nedeni ile kar düşüncesi gelişmemiştir. Kapitalizm ile birlikte gelişen kar düşüncesi ve pazar için üretim tarım, alanlarında da gerek büyük aile tarımcılığı ve gerekse son 50 yılda gelişen ve küreselleşen tarım şirketleri (agribusiness) aracılığı ile küçük tarım işletmeleri özellikle gelişmekte olan ülkelerde yok olma durumuna getirilmiştir. Üretimin ve tüketimin küreselleştiği son yıllarda, Dünya Ticaret Örgütü ve diğer uluslararası kuruluşlar aracılığı ile küçük tarım işletmelerine savaş açılmış ve bunun sonucunda büyük tarım işletmeleri ile baş edemeyen küçük tarım işletmeleri iflas etmek zorunda kalarak ya kırsal alanda işçileştirilmiş ya da kentlere göç etmek zorunda bırakılmıştır. Bu süreç 1980 sonrası neo-liberal politikaların, dünyada küresel boyutta uygulanması ile artarak devam etmiştir. Bunun sonucunda kırdan kente çok yüksek oranlarda göç başlamış ve bu göçün sorunları tüm ülkeleri etkilemiştir.

Tarımsal faaliyetler, genellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde temel faaliyet alanını oluşturmaktadır. Tarım sektörü gelişmekte olan 40 kadar ülkenin ihracat gelirlerinin % 50'sinden fazlasını ve yaklaşık 50 kadar ülkenin de ihracat gelirlerinin % 35 kadarını sağlamaktadır (World Bank 2006). Aynı zamanda dünya genelinde yoksulların büyük bölümü de kırsal alanda yaşamaktadır.

Dünya nüfusunun yaklaşık olarak yarısı "köylü tarımı" ile geçimini sağlamaktadır. Amin (2003), dünya genelinde köylü tarımını, farklı üretim

kapasiteleri, farklı ekonomik ve sosyal karakterleri ve farklı verimleri gözetilerek iki ana gruba ayırmaktadır. Birinci grup, yeşil devrimden yararlanabilen gruptur; gübreleme, ilaçlama, geliştirilmiş tohum olanaklarından yararlanabilmiştir ve belli oranda mekanizasyona sahiptir. Bu köylülerin yıllık tahıl üretimi 10.000 ile 50.000 kilogram arasında değişmektedir. Buna karşın, ikinci grup olarak adlandırılacak olan yeni teknolojilerden dışlanmış köylülerin yıllık tahıl üretimi ise çiftçi başına yaklaşık 1.000 kilogram civarındadır.

Bu ayrım dikkate alındığında tarım alanında gerek dünya genelinde gerekse ülkelerin kendi içerisinde eşitsizlikten bahsetmek mümkündür. Bu eşitsizlik son 20–30 yılda giderek çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Yine Amin'e (2003) göre dünya tarımcılığının en gelişmiş kapitalist kısmının üretimine en yoksul kısmının üretimine oranı, 1940'ta 10'a 1 iken, günümüzde 2000'e 1 seviyesine yaklaşmıştır. Bu da demektir ki, tarımsal üretim ve gıda üretimi diğer bütün alanlardan çok daha eşitsiz bir gelişme göstermiştir. Aynı zamanda bu evrim, gıda ürünlerinin göreceli değerinin (diğer endüstri ve hizmet ürünlerine göre) elli yıl öncekinin beşte birine düşmesine yol açmıştır. Yani tarım sorunu bu eşitsiz gelişimin bir sonucudur.

Dünyada 1,2 milyar yoksul insanın % 75'ini oluşturan yaklaşık 900 milyonu kırsal kesimde yaşamaktadır ve bunların tamamına yakınının temel geçimini tarım ve tarımla ilgili alanlar oluşturmaktadır. Genel olarak baktığımızda tarım, az gelişmiş ülkelerde temel ekonomik faaliyeti oluşturmaktadır. Tarım sektörü, bu ülkelerde temel istihdam yaratan alan olarak ortaya çıkmaktadır. Tarım ve tarımsal ürünler, bu ülkelerin en büyük ihracat kalemlerini oluşturmaktadır.

Tarımın gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerindeki önemi yadsınamaz bir gerçektir. Bu gerçeklik tarım sektörünün istihdamda önemli bir paya sahip olması ile kendini göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda istihdamın % 50 ile 90 arasında önemli bir kısmının tarım sektörü tarafından sağlandığı Dünya Bankası kaynaklarında açıklanmaktadır (World Bank 2005, 2006). Daha da önemlisi bu oranın % 70 ile % 95 gibi yüksek bir oranını küçük tarım işletmeleri oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında da gelişmekte olan ülkelerde küçük tarım işletmeleri özel sektörün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Diğer önemli bir nokta da birçok gelişmekte olan ülkede tarım ve yoksulluğun birbiri ile bağlantılı olduğu gerçeğidir.

Yoksulluğun kıtalara göre dağılımı, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Yoksulluğun en yaygın olduğu ülkeler Afrika, Güney Asya ve Güney Amerika ülkeleridir. Bu ülkelerde nüfusun önemli kısmı geçimini tarımsal faaliyetlerden sağlamaktadır. Afrika'da yaşayan insanlardan 325 milyonu günde bir ABD Dolarının altında gelirle yaşamaktadır (World Bank 2005). Afrikalıların % 65'e yakını yaşamlarını tarımdan sağlamaktadır ve bunların da % 90'ı küçük tarım işletmesidir. Güney Asya'da 430 milyon insan günde bir ABD Dolarının altında gelirle yaşamlarını sürdürürken, Güney Asya'da yaşayanların yaklaşık % 60'ı geçimlerini tarımdan sağlamaktadır. Güney Amerika'da 55 milyon insan günde bir

ABD Dolarının altında gelire yaşamaya çalışmaktadır (World Bank 2006).

Diğer yandan, kırsal yoksulluk diğer faktörleri de içerecek şekilde çok fazla araştırılmamıştır. Çoğunlukla kent yoksulluğu çalışılmış ve kırsalla bağlantısı göç ve kentlerde oluşan gecekondu çerçevesinde incelenmiştir.

Kırsal yoksulluk daha çok, bağımsızlık, güvenlik, öz-saygı, sosyal kimlik, sosyal ilişkilerin sıklığı ve sağlamlığı, karar alma özgürlüğü, hukukî ve siyasî haklar gibi niteliksel beklentiler ve yoksunluklar üzerine odaklanırken; kentsel yoksulluk, gelir ve tüketim şeklinde niceliksel beklentiler ve yoksunluklar konusuna eğilmektedir.

Son yıllarda kırsal nüfusun her geçen gün azalmakta olduğu, özellikle tarımsal üretimde ağırlaşan yaşam koşulları ve uygulanan tarım politikaları nedeniyle özellikle genç nüfusun kırdan kente göç etmekte olduğunu ve hatta bunun oldukça ciddi boyutlara ulaştığı gözlemlenmektedir.

5. KIRSAL KALKINMA VE YOKSULLUK

Kırsal kalkınma yazınında tarım yoksulluğunu önlemek ve/veya azaltmak en önemli konulardan biri sayılmaktadır. Kalkınmakta olan ülkelerin hemen hepsinde tarım sektörü en fazla istihdam sağlayan alan olarak göze çarpmaktadır. Bunun sonucu olarak tarım çalışanları genel olarak az ücret alan hünersiz işçilerdir. Diğer yandan, genel olarak küçük tarım işletmeleri ve aile işletmeleri, kendilerine belli seviyede yaşam standardı sağlayacak gelirden yoksundur. Özellikle son 30 yıldır dünya çapında uygulanan neo-liberal politikalara bağlı olarak hükümetlere uygulatılan tarım politikaları ve devlet desteğinin tarım sektöründen çekilmeye başlanması, bu sonucun daha da şiddetli yaşanmasına yol açmaktadır.

Son 30 yıldır küresel boyutta uygulanan yapısal uyum programları hem ülke içinde hem de ülkeler arasında gelir dağılımının gittikçe bozulmasına ve yoksulluğun artmasına yol açmaktadır. Aynı şekilde DTÖ'nün aldığı kararlar ve tarım ürünlerinin üretimi ve pazarlaması ile ilgili kararlar sanayileşmiş merkez ülkeleri çiftçilerinin gelirlerinin artmasına yol açmıştır. Buna karşın, bu politikalar az gelişmiş ülkelerin çiftçilerinin zararına olmuş, onları daha da yoksullaştırmıştır. Alınan kararlar ve uygulamalar bazı çiftçileri tarlasını terk etmek zorunda (kente göç) bırakırken, bazılarını da gittikçe tarım alanında güçlenen ulusal ya da uluslararası tarım firmalarının kontrol ettiği pazarda ücretli tarım işçisi olarak çalışmak zorunda bırakmıştır (Öztürk 2008).

Genel olarak bakıldığında kırsal kalkınma kavramının sadece tarım sektörünü veya tarım nüfusunu kapsayan bir olgu olmadığı görülmektedir. Bunlara ek olarak sosyal, kültürel ve doğal kaynakları içerisinde barındıran ekonomik bir bütünlük olarak kırsal kalkınmayı ele almak daha geniş açıdan soruna yaklaşılmasını sağlamaktadır.

Tablo 1 kırsal kalkınma ve yoksulluğun giderilmesi ile ilgili konuları birbiri ile bağlantılarını da içerecek şekilde gerek yerel gerekse küresel boyutları ile özetlemektedir. Kırsal kalkınma denildiği zaman akla ilk gelen tarımsal gelişmedir. Bu nedenle tabloda özetlendiği şekli ile tarımsal gelişmeyi etkileyen yapılar iki temel grupta ele alınmıştır, bunlar: küresel ve yerel faktörlerdir. Küresel faktörler içerisinde küresel ticaret ve pazarların, özellikle son 30 yıldır Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) de etkisini dikkate alarak tarımsal gelişmeyi özellikle gelişmekte olan ülkeleri olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Aynı konuda, kalkınmış ülkelerin DTÖ' nün aldığı kararlar ve uygulamalar nedeni ile daha karlı çıktığı ve tarım kesimlerinin karlarını artırdığı pek çok araştırma sonunda ortaya çıktığı da bir gerçektir. Diğer yandan küresel ısınma ve iklim değişikliklerinin tarımsal gelişmeyi etkilemesi sadece yerel değil aynı zamanda küresel bir olgudur.

Tablo 1. Kırsal kalkınmada ve yoksulluğun giderilmesinde temel konular					
Tarımsal gelişmeyi etkileyen yapılar					
Küresel Faktörler		Yerel faktörler			
Ticaret ve pazarlar	İklim değişiklikleri	Göç	Kırsal emek pazarı	Kırsal tarım dışı ekonomi	Kırsal çevre
Tarımsal kalkınmayı doğrudan etkileyen etmenler					
Ticaret ve pazarlar	Yatırım, finans ve girdi arzı	Çiftçi organizasyonları	Toprak mülkiyeti	Tarım teknolojisi	Su kullanımı
Tarımsal kalkınmada farklılıklar ve çeşitlilikler					
Coğrafi: Az elverişli alanlar			Sosyal tabakalaşma: Marjinal çiftçilerin ve topraksız köylülerin kaderi		
Kaynak: Öztürk, Şinasi. (2008). "Kırsal Yoksulluk." Ed. Nurgün Oktik. Yoksulluk Araştırmaları. İzmir: Yakın Kitabevi.					

Tarımsal gelişmeyi etkileyen ikinci temel faktör olan yerel faktörlere göç, kırsal emek pazarı, kırsal tarım dışı ekonomik yapı ve kırsal çevre eklenebilir. Unutulmamalı ki her ne kadar bu faktörler yerel yapılar içinde yer alıyorsa da bugün artık bu faktörlerin küreselleştiği de yadsınamaz bir gerçekliktir.

Diğer önemli bir konu da tarımsal kalkınmayı doğrudan etkileyen etmenlerdir. Bu etmenler 1) Ticaret ve pazarlar, 2) Yatırım, finans ve girdi arzı, 3) Çiftçi organizasyonları, 4) Toprak mülkiyeti, 5) Tarım teknolojisi, 6) Su kullanımı

olarak sıralanabilir.

Son olarak tarımsal kalkınmada farklılıklara ve çeşitliliklere yol açan faktörler olarak coğrafi yapı ve toplumsal tabakalaşma sayılabilir.

Kırsal kesimdeki yoksullar ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılık, balıkçılık, ormancılık ve küçük ölçekli sanayi ve hizmetler kesiminde çalışırlar. Gelişmekte olan ülkelerdeki kırsal yoksullar homojen bir grup olmamakla birlikte kabaca iki ana gruba ayrılabilirler: ziraat ile uğraşan yoksullar (kendi toprağını işleyen küçük toprak sahipleri, yarılıkçılar ve topraklarını kiralaayan toprak sahipleri) ve ziraat ile uğraşmayan yoksullar (işçiler-ırgatlar, köy zanaatkârları ve çobanlar). Kırsal yoksulluğun temel kaynağı topraksız ve kalifiye olmayan işçilerdir. Nüfus arttıkça ve şehirleşme süreci hızlandıkça bu kesimin sayısı hızla artmaktadır (Aktan, 2002).

Kırsal alanda yaşayan insanların geçimlerini sağladıkları üç temel ekonomik faaliyetler alanından bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi, geçimlik üretim yapan küçük tarım işletmeleridir. Burada çiftçiler kendi emeklerini kullanarak genellikle kendi tüketimleri ve varsa yetiştirdikleri kümes hayvanı, büyük ve küçükbaş hayvanları için üretim yaparlar ve üretim fazlalarını pazarda satarak kendilerine diğer harcamalarını sağlayacak gelir elde etmeye çalışırlar. İkinci sektör, ticari tarım üretimi yapan orta ve büyük ölçekte tarım işletmelerini kapsar. Bu sektör toprağı olmayan ya da kendine yeterli tarımsal üretim yapamayan köylülere düzenli ya da mevsimlik iş alanı sağlarlar. Üçüncü olarak da kırsal fakat tarıma dayalı olmayan üretim yapan sektörü oluşturan işletmelerdir.

Kırsal yoksulluğu artıran temel faktörler şunlardır (Khan, 2000:8): Siyasi istikrarsızlık ve iç çatışmalar: Siyasi istikrarsızlıklar ve iç çatışmalar iktisadi büyümeye sekte vurduğu ölçüde kırsal (ve kentsel) yoksulluğu artırır. Ancak, ülkeler istikrara sahip olsalar bile belirli grupların marjinalleşmesine ve izole olmasına yol açan kastlar, etnik ve ırksal ayrımcılık uygulamaları yoksulluğa yol açabilir. Genel olarak kırsal alanda yoksulluğu besleyen faktörler olarak şunlar sıralanabilir:

1. Kırsal alanlardaki ikilik: Kırsal alanlarda büyük toprak sahipleri ve ticari üretim sistemleri ile küçük toprak parçalarına sahip olan köylüler ile geçimlik tarım ekonomisi aynı anda bulunuyorsa gelir dağılımında eşitsizlik ve yoksulluk ortaya çıkabilir.
2. Kötü yönetim: Kötü yönetim ve bürokrasinin yozlaşması bir yandan kırsal kesimdeki üreticilerin maliyetlerini artırarak; öte yandan, yoksulların ihtiyaç duyduğu kamusal hizmetleri eksik ve kalitesiz bir şekilde sunarak yoksul kesimin yaşam standardını düşürür ve üstlendikleri maliyeti artırır. Kırsal yoksulluk, hukuk devleti ilkesine uyulmuyorsa, yönetim şeffaf değilse, kontrol ve düzenlemeler aşırı ise, yönetim aşırı merkezleşmiş ve yoksullar seslerini duyuramıyorsa artar.

3. Kırsal kesimi dışlayan iktisadi ve sosyal politikalar: Uygulanan politikalarındaki kırsal kesimi dışlayan bazı politikalar (Altyapı yatırımlarında ve sosyal güvenlik hizmetlerinin sunumunda kentlere öncelik verilmesi, ithalatın sübvansede edilmesi, sermaye-yoğun teknolojilerin emek-yoğun olanlara tercih edilmesi) bu kesimdeki yoksulluğu artırır.

Tarımın ekonomilerdeki yerinin ne olması gerektiği ve yoksulluğu azaltıp azaltamayacağı tartışmalı bir konudur. Bir düşünceye göre, gelişmekte olan ülkelerde nüfusun çoğunun kırsal alanda yaşaması ve gelirlerini tarımdan ve/veya tarımla ilgili alanlardan elde etmesi nedeni ile tarımsal üretim ve tarım sektörü yoksullukla mücadele için en önemli ekonomik alandır. Buna karşın, diğer bir düşünce de tarımın yoksulluğu azaltmaktaki önemini kabullenmekle birlikte, yoksullukla mücadele etmek için tarım dışındaki sektörler, örneğin tarım dışı girişimler ve sosyal servis gibi alanlara yönelmesi gerektiğini savunur. Örneğin McIntosh ve Vaughan (1996:91-92) genel olarak küçük tarım işletmelerine dayalı bir tarım sektörünün yaratılabileceğini ve bunun da tarımsal üretim sistemini dönüştürerek ve tarımla uğraşan ailelerin durumlarını iyileştirebileceğinden bahseder. Burada önemli olan nokta yoksulluğun azaltılması için küçük tarım işletmelerinin veya aile tarım işletmelerinin önemli bir rol alabileceğidir.

Genel olarak bakıldığında pek çok kalkınmakta olan ülkede küçük tarım işletmelerinin değişik nedenlerle ihmal edildiği görülmektedir. Uygulamalarda daha çok yoksulluk giderici ve istihdam sağlayıcı politikaların geniş çaplı tarımsal üretim yapan işletmeler ya da pazar üretimi yapan diğer işletmeler üzerinde yapıldığı görülmektedir. Örneğin Eicher (1994) özellikle Afrika'da, 1960'lı yıllarda hükümetlerin orta ve büyük tarım işletmelerine daha çok önem verdiğini ve tarım alanında yardımların ve desteklerin bu alanlara yapıldığını belirtmektedir. Aynı durumu diğer kalkınmakta olan ülkelerde de görmek mümkündür (Delgado, 1998:1). Delgado, bunun nedenlerinden birinin istihdam alanı yaratmakta küçük aile-tarım işletmelerinin çok önemsiz olduğu düşüncesinden bahseder.

Eicher (1994:87) 1970'li yıllarda hükümetlerin ve özel girişimcilerin dikkatlerini, desteklerini ve yatırımlarını küçük işletmelere kaydırmaya başladığından bahseder. Bunun nedenlerinden biri olarak orta ve büyük işletmelerin istihdam yaratmakta ve kırsal alanda refahın artması konusunda yetersiz kaldığı düşüncesidir. Örneğin 1970'li yıllarda başlayan küçük tarımsal işletmeleri destekleme politikaları sonucunda Kenya'da üretimde ciddi bir artış sağlanmıştır. Lele ve Agawal'a (1989) göre, 1965'de küçük aile tarım işletmeleri Kenya'nın ulusal tarım üretiminin % 4'ünü sağlarken uygulanan küçük tarım işletmelerini destekleme politikaları sonucu bu rakam 1985 yılında % 49'a yükselmiştir. Zimbabwe'nin küçük tarım işletmelerinin desteklenmesi sonucu elde ettiği mısır üretimindeki başarısı bu anlamda diğer bir örneği oluşturmaktadır. Zimbabwe mısır üretimini 1980 ve 1990 yılları arasında üç katına çıkartmıştır ve bu başarı Afrika'nın yeşil devrim başarı öyküsü olarak adlandırılır (Eicher, 1994).

Tarımsal üretimin gerek kırsal alanda, gerek kentsel alanda ve ulusal düzeyde yoksulluğun azaltılması için farklı düzeylerde katkı sağlayabileceğinden bahsetmek mümkündür. Bu katkılardan birincisi, tarımsal üretimin ve verimliliğin artması gıda fiyatlarını azaltacağı düşüncesidir. İkincisi, kırsal alanda yatırımın yapılması ve tarımın desteklenmesinin istihdam yaratacağı düşüncesidir. Üçüncü olarak, gerçek ücretlerin artacağı sağlamasıdır. Son olarak da, tarım gelirinin artacağı beklentisi sayılabilir.

Lipton'a göre (2005) tarım sektöründe büyüme, yoksulluğu düşürebilir. Lipton buna dayanak olarak şu düşünceleri sıralamaktadır:

1. Tarım sektörü büyük sayıda hünersiz işçi kullanabilir. Bu şekilde tarım alanında ortaya çıkacak büyüme, hünersiz işçilere talebi büyüteceğinden yeni iş alanları yaratarak işsizlik oranının aşağıya çekilmesini sağlayacağı gibi artan talep nedeni ile de tarım alanında işçi ücretlerinin artmasına yol açabilecektir. Her ne kadar büyüyen tarım işletmelerinin daha çok teknoloji kullanımı emeği aza indirmekte ise de pek çok durumda olduğu gibi sermayenin az olduğu durumlarda emek yoğun teknikler kullanılabilir.

2. Tarım, toprağın kullanılmasını gerektirmektedir ki bu da diğer varlıkları bir kenarda bırakırsak pek çok köylünün az çok sahip olduğu üretim elemanıdır. Her ne kadar pek çok ülkenin belirli yörelerinde topraksız köylü sayısı bir hayli fazla olsa da (Türkiye'de de topraksız köylü sayısı azımsanamayacak kadar fazladır) toprağı olanlar için bu seçeneğı kullanmak yarar sağlayabilecektir.

3. Tarımsal ürünlerin fiyatlarının aşağıya çekilmesi yönünde bir eğilim göstermektedir (özellikle yiyecek fiyatlarında). Bu da pek çok yoksulun ucuza gıda ve tarım ürünlerine ulaşmasını sağlayacaktır.

Diğer yandan, tarımsal kalkınmanın ülke kalkınmasında ve yoksulluğun giderilmesinde beklendiğı kadar etkili olmayacağını savunan düşünceler de vardır. Sadece tarıma dayalı olarak kırsal kalkınmanın yoksulluğun azaltılmasında çok fazla yararı olmayacağı düşüncesini üç temel düşüncede toplamak mümkündür. Bunlar kısaca şöyle sıralanabilir (Wiggins 2006):

1. Eğer tarım yıllık olarak nüfusun % 1-2'si kadar büyümüyorsa, kırsal ekonomi yeni iş alanları yaratamaz, gelir artışı sağlayamaz ve yoksulluğı azaltamaz. Bu açıdan bakıldığında ekonomileri tarıma dayalı olan ülkelerde tarımın istihdam yaratmada ve yoksulluğı azaltmada çok önemli bir rol üstleneceğı kaçınılmazdır.

2. Büyük oranlarda yoksulluğı azaltan faktörler arasında genel, örneklere bakıldığında tarımsal kalkınmanın rolünün çok az olduğu görülmektedir. En önemli etkinin hünersiz işçilere olan talebin artması ile olduğu pek çok örnekte gözlemlenmektedir. Fakat bu konuda da kırsal alanda hünersiz işsiz sayısı talepten çok daha fazladır. Bu durumda hünersiz işçilere olan talep pek çok örnekte görüldüğü gibi kırsal alanda tarım dışı ekonomik faaliyetlerden gelmektedir. Tarım

dışı kırsal ekonomik faaliyetlerin bir kısmı da tarımla dolaylı yoldan ilgili alanlardır. Bu durum da kırsal alandan kente göçü azaltma etkisi yapmaktadır.

3. Ekonomik büyüme, sadece kırsal yoksulluğun bir kısmında yoksulluğu giderici etki yapabilir. Fakat diğer yandan pek çok ülkede kırsal kesimde yoksulların büyük çoğunluğunu yaşlılar ve hastalar oluşturmakta bu nedenle çalışma olasılıklarının az olması nedeni ile yoksulluktan kurtulma şansları, iş bulmaktan çok sosyal yardımlara bağlı kalmaktadır. Ancak uzun vadede ekonomik büyüme bu insanlara devlet ve kamu yardımı sağlayabilecektir.

Diğer yandan, Lipton'a göre (2005), tarihte Hong Kong ve Singapur gibi şehir devletleri hariç, hiçbir devlet tarım alanında kayda değer gelişme kaydetmeden hızlı bir kalkınma sağlayamamıştır. Birçok durumda tarımsal üretimdeki artış diğer sanayi alanlarının genişlemesine de yok açmıştır. 17. ve 18. Yüzyılda İngiltere'de yaşananlar ve son yıllarda Doğu Asya'da Çin, Güney Kore, Endonezya, Hindistan ve Tayvan'da gerçekleşen büyüme buna örnek olarak gösterilebilir.

Bazı ülkelerde yapılan çalışmalara göre tarımsal yatırımlar yoksulluğun azaltılması ve açlığın önlenmesi konusunda hem kırsal alanda hem de kentte diğer sektörlerde yapılan yatırımlardan daha etkili ve sonuç verici olarak görülmektedir (FAO 2004:12). Yine bulgulara göre tarımsal büyüme diğer ekonomik sektörlerin yoksulluğun azaltılması konusunda olan etkilerinden daha fazla pozitif bir etki yapmaktadır. Örneğin Irz, Thirtle ve Wiggins'in (2001) yaptığı tarımsal büyüme ve kırsal yoksulluk arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada tarımsal büyümenin yoksulluğun azalması üzerine güçlü bir etkisi olduğu saptanmıştır. Bu araştırmaya göre üründe elde edilen % 30'luk artışın yoksul insanların sayısında % 25 veya daha fazla bir azalmaya yol açacağı beklenebilir.

Dorward ve diğerleri (2004) yoksul çiftçilerin durumlarının iyileştirilmeleri ile ilgili Güney Asya ve Afrika'da uygulanan politikaları farklı çalışmalarını da dâhil ederek incelemişler ve genel olarak yöresel farklılıklar olmakla birlikte kırsal kalkınmaya yönelik küçük çiftçilere ve işletmelere yapılan desteğin yoksulluğu gidermek ve istihdam yaratmak konusunda ilerleme sağladığı düşüncesine ulaşmışlardır.

Benzer çalışmaların ulaştığı sonuca göre, gıda güvenliği açısından bakıldığında zaman tarım sektöründe büyüme ailelere gıda konusunda bir güvence sağlamaktadır. FAO'nun 2004 yılı raporunda Endonezya'da yapılan bir çalışmaya göre tarım sektöründe gelişme kırsal alanda yoksulluğu % 50 oranında, kentte de % 36 oranında azalttığı saptanmıştır.

Yine benzer çalışmalarda gıda güvenliğine bağlı olarak, büyüyen tarım sektörünün hane halkının gıda güvencesinde en önemli kanal olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlara göre eğer tarım belli ölçülerde ticarileştirilmezse, tarımsal büyümenin gıda güvensizliği ve yoksulluğu azaltma üstüne etkilerinin sınırlı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmalardan ortaya

çıkan diğer önemli bir gözlem de kırsal kesimdeki hane üyelerinden tarımsal aktivitelerle ilişkili olanlar diğer hane üyelerine göre daha az yoksul ve daha iyi beslenme statüsüne sahip olma eğiliminde olmalarıdır. Endonezya’da yürütülen çalışma sonucunda tarımsal büyümenin kırsal alanlardaki yoksulluğu azaltma derinliği % 50 iken kentsel alan için bu yüzdelik dilim 36 olarak bulunması (FAO, 2004) bu açıdan önemlidir. Yukarıdaki analiz tarımın yoksulluğu azaltmasındaki rolü için güçlü bir veridir. Bununla birlikte, tarımsal olmayan sektörler de yoksulluğun azalmasında çok önemli rol oynadıkları da not edilmelidir.

Yukarıda verilen örnekler göre tarım sektörü hem kırsal hem de kentsel yoksulluğun azaltılmasında önemli rol üstlenebilmektedir. Bunun tersi olarak da tarım sektöründe yaşanan sorunlar ve buna bağlı olarak tarım sektörünün gerilemesi, eğer gerekli önlemler alınmazsa, hem kırdaki hem de kentte yoksulluğu artırıcı nitelikler taşıyabilir. Bunun en iyi örneklerinden biri olarak tarımsal faaliyetlerden geçinemedikleri için kente göç etmek durumunda kalan çiftçi ailelerinin kentte yoksulluğun artmasında önemli bir yer tutması gösterilebilir.

Birçok ülkede kırsal kesimlerde elde edilen gelir, kentte yaşayan haneler ile karşılaştırıldığında % 20–25 civarındadır (Handelman, 2004:249). Kır–kent arasındaki eşitsizlik sadece gelirden değil aynı zamanda eğitim, sağlık hizmetlerine ulaşabilme ve ortalama yaşam süresi gibi diğer konularda da görülmektedir. Kırsal kesimde yaşayan insanlar beslenme yetersizliği, yüksek bebek ölüm oranları, yetersiz barınma, eğitimsizlik v.b. sorunlarla karşılaşmaktadır ki bu durum önemli bir kısmının yoksulluk sınırı altında yaşamak zorunda olduklarını göstermektedir.

Kır-kent arasında sosyal ve ekonomik kaynakların dağılımındaki eşitsizlik aynı zamanda kırın kendi içinde de vardır. Örneğin birçok gelişmekte olan ülkede tarım arazilerinin dağılımında önemli bir eşitsizlik görünmektedir. Özellikle Güney Asya ve Latin Amerika’da tarım arazilerinin büyük bölümü çok az sayıda kişinin elindedir (Handelman, 2004: 251). Benzer durum Türkiye’nin bazı bölgelerinde de söz konusudur. Bu tür yerlerde kırsal alanda sınıf sisteminin en üstünde güçlü toprak sahipleri bulunur. Diğer yandan toprak reformu ve sanayileşme, bazı yerlerde (örneğin Meksika, Brezilya ve Tayland) tarımın ve tarımsal iş gücünün ekonomik öneminin azaltılması sonucu bu sınıfların ekonomik ve siyasi etkinliğini de ya azaltmış ya da başka alanlara yönelmelerine neden olmuştur.

Kırsal kesimde nüfusun çoğunluğunu oluşturan küçük toprak sahipleri, topraksız köylüler ve tarım işçileri kırsalda en yoksul kesimi oluştururlar. Topraksız köylüler tarım işçisi olarak düşük ücretle, kimi zaman mevsimlik olarak ve çoğunlukla sosyal güvenceden mahrum olarak çalışırlar. Aynı şekilde küçük toprak sahibi çiftçiler de ücretli tarım işçisi olarak çalışabilmektedirler. Kırsal kesimde diğer bir grup da orta sınıf olarak tanımlanabilecek orta ölçekli toprak sahipleridir. Kendi topraklarını kendileri işlemekle birlikte yanlarında da ücretli işçi çalıştırırlar.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunluğunda ekonomik ve politik gücün

kentlerde toplanması, uygulanan politikalarda kırsal kesimin unutulmasına ya da önemsenmemesine yol açmakta, bu da kırsal kesimin ulusal kaynaklardan daha az yararlanması sonucunu getirmektedir. Her ne kadar modernleşme kuramcıları, ülkeler geliştikçe modern değer, kurum ve olanaklar kentten kıra doğru yayılacağını ve böylece kır-kent arasındaki uçurumun kapanacağını iddia etseler de özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu durum gecikmiş hatta kimi ülkelerde kır-kent arasındaki uçurum artmıştır.

Diğer yandan genel nüfus içinde oranları yüksek olsa da, birçok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede köylülerin ülke siyasetinde etkileri çok azdır. Politik süreçte etkileri genellikle seçim sürecinde kendilerine verilen vaatlerden ve kısmi iyileştirmelerden ileri gidememektedir. Köylülerin siyasi güç oluşturmalarının önünde eğitimsizlik, yoksulluk, fiziki olarak izole edilmişlik, iletişim yetersizliği, örgütlenememe, v.b. engeller bulunmaktadır. Buna bağlı olarak, politik güç oluşturarak durumlarını iyileştireceklerine inanmayışları, köylülerin politikaya ilgisizliğine ve güçsüzlük duygusuna yol açabilmektedir.

Genel olarak, yukarıdaki tartışmaları da dikkate alarak kırsal alanda sorunları birkaç başlık altında özetlemek mümkündür. Bu sorunlar şu şekilde sıralanabilir:

Ulaşım: Köylerin yerleşim durumuna göre değişmekle birlikte, ulaşım genel olarak hizmetlerin ulaşımını da etkileyecek boyutta önemli bir sorun oluşturmaktadır.

Eğitim: Köylerde eğitimde fırsat eşitliğinin yaratılmayışı önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Köy ilköğretim okullarının önemli bir kısmında fiziki yapı, donanım ve öğretmen eksikliği çarpıcı bir şekilde görülebilmektedir. Diğer yandan taşınabilir eğitimin getirdiği sorunlar fırsat eşitliği yaratılması konusunda önemli bir sorun olduğu bilinmektedir.

Sağlık: Köy sağlık ocaklarının yeterli donanım, hijyen ve personel (doktor ve sağlık teknisyenleri) ile donatılmaması sağlık alanında önemli sorunlara yol açmaktadır.

Tarımsal hizmetler: Köylünün ihtiyaç duyduğu her türlü bilgiye en kolay ve ucuz yoldan erişim olanakları konusunda yetersizlikler yoksunluk ve yoksulluk konusunda önemli bir sorun oluşturmaktadır.

Örgütlenme: Kooperatif ve benzeri örgütlerin yetersiz olması ya da iyi çalışmaması kırsal kesimin kalkınması konusunda önemli sorunlar yaratmaktadır.

Destek: Uluslar arası alanda rekabet edebilmek için yerli üreticinin yeterince desteklenmemesi ciddi sorunlar oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda gittikçe azalan destekler köylünün tarımı bırakmasına yol açmaktadır.

6. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK VE TARIM

Bir ülkede uygulanan ekonomi politikalarının bazı tarihsel sınırlılıkları vardır. Örneğin, ülkenin inanç sistemi, gelenek ve göreneklere gibi sosyolojik yapılar, ekonominin gelişmişlik seviyesi (parasal ilişkilerin hangi düzeyde olduğu, üreticilerin pazar için mi üretim yaptığı) ekonomi politikalarının sınırlılıklarını oluştururlar. Ücretsiz aile işçiliğine dayanan bir üretim bölgesinde kapitalist tarımın gelişmeyeceği düşüncesi hakimdir. Aynı zamanda üretilen malın ve oluşan sermayenin akışının sağlayacak olan ulaşım ağları (finans kuruluşları ve kara-deniz-hava yolları) olmaksızın o bölgede pazar için üretimin gelişmeyeceğinden de söz edilebilir. Bu sınırlılıklar üretimin maddi yapısını büyük ölçüde belirlemektedir. Tarımsal yapı ile özellikle ekonomi tarihi birlikte incelendiğinde, toplumumuzun büyüme modellerinin sınırlılıklarının bazıları görülebilir.

Türkiye’de tarımsal üretimde genel olarak üç tip üretimden söz edebilir. Birincisi, batı bölgelerinde Osmanlı’nın son dönemlerinden başlayıp günümüze kadar gelen büyük toprak mülkiyetli kapitalist çiftçi üretimi; ikincisi, küçük toprak mülkiyetine dayalı pazar için üretim ve üçüncüsü, geçim ekonomisine dayalı üretim.

Sermaye birikim modelleri, bu her üç grup üzerinde farklı etkilere sahiptir. Bu üç modelin bir arada bulunması ve oluşan farklılıklar, tarımsal yapı içindeki gelir eşitsizliklerinin yüksek olmasına yol açması beklenebilir. Yoksulluk açısından, bunun anlamı; topraksızlaşan köylü, ya göç edip kentin en alt tabakası olacak, ya da emeğinin her türlü kullanım biçimini deneyerek köyde tutunmaya çalışacaktır. Tarımsal yapının bu çözülüşü, hemen her kapitalist ülkenin gelişiminde görülmüştür. Bu çözülüşün genel biçiminde küçük toprak mülkiyetinin çözülmesi, toprakların belirli ellerde toplanmaya başlaması, köylülerin topraksızlaşması ve köylerden kente göç etmek zorunda kalan köylülerin kentlerde sanayi ve hizmet üretiminde emek pazarını oluştururlar.

Türkiye’de “mutlak yoksul” olarak sınıflandırılacakların sayısı fazla olmamakla birlikte, gelir dağılımı bozuktur ve dolayısıyla “görel yoksulluk” önemli bir sorun oluşturmaktadır. 1994 yılına ilişkin tarımsal yapı incelemelerinde gelir dağılımı araştırması ile daha sonraki yıllarda yapılan çözümlere göre:

1. Günlük geliri 1 ABD Doları’nın altında olanlar toplumun % 2,5’ini oluşturmaktadır (DPT, 2001a).

2. Toplumun en düşük gelirli % 10’u gelirin % 2,3’ünü alırken, en yüksek gelirli % 10’un payı % 32,3’tür. Gelir dağılımı ölçütü olan GINI katsayısı % 45 dolayındadır ve eşitlikten uzak bir dağılıma işaret etmektedir (DPT, 2001a).

3. Ölçüt olarak kişi başına minimum besin değerine ulaşmak alındığında (Erdoğan, 1997), hem kent ile kırsal hem de bölgeler arasında farklılıklar gözlenmektedir.

Yoksulluk hesaplarına göre Türkiye’de görelî yoksulluk sınırının altında yaşayan insan sayısı 30 milyon civarındadır. Diğer bir yöntemle göre asgari geçimi sağlayabilecek gelirin altında yaşayan, yani mutlak yoksulluk sınırı altında yaşayan insan sayısı 9 milyon, toplam nüfusa oranı ise % 15’dir (İnsel, 2004:253)

Türkiye’de kırsal alanda yaşayan ve geçimini tarımla sağlayan nüfusun büyük bir bölümü görelî yoksulluğun altında yaşıyor (İnsel, 2004:254). Özellikle tarım işçisi olarak çalışanların önemli bir bölümünün asgari ücretin altında ve sigortasız çalıştığı dikkate alınrsa, kırsal kesimde yoksulluğun ne derece önemli boyutlarda olduğu daha net ortaya çıkmaktadır.

Türkiye, gelir dağılımındaki adaletsizlikle dünyanın gelir dağılımı en adaletsiz 55’inci ülkesi konumundadır. Gelir dağılımı Türkiye’den daha bozuk ülkelerin çoğunluğunu Afrika, Güney Amerika ve Asya ülkeleri oluşturmaktadır. Tablo 2, Türkiye’de % 20’lik grupların 2005 yılında aldığı payları göstermektedir. Dünya Bankası’nın Dünya Kalkınma Göstergeleri 2005 raporuna göre, Türkiye’de nüfusun en yoksul % 20’lik kesiminin gelirden aldığı pay % 6,1’de kalırken, en zengin % 20’nin payı % 44,4 olarak gerçekleşmektedir. İkinci en yoksul % 20’lik dilim gelirden % 11,1, üçüncü % 20’lik dilim % 15,8 ve dördüncü % 20’lik dilim % 22,6 pay alıyor. Nüfusun en yoksul % 10’u gelirden % 2,3 pay alırken, en zengin % 10’unun payı % 30,7’ye çıkıyor. % 20’lik dilimler arasında 7,3 kat olan en yoksul ve en zengin arasındaki fark, % 10’luk dilimlerde 13 kata çıkıyor. Sıfıra indikçe gelir dağılımındaki adaleti, 100’e yaklaştıkça da adaletsizliği gösteren 'Gini katsayısı' Türkiye için resmi verilerde 38 olarak hesaplanmaktadır. Bu katsayıyla karşılaştırılan 124 ülke içinde de Türkiye gelir dağılımı en adaletsiz 55’inci ülke konumundadır.

% 20’lik gruplar	Türkiye	Kent	Kır
Birinci % 20(1)	6.1	6.4	6.1
İkinci % 20	11.1	11.5	11.3
Üçüncü % 20	15.8	16.0	15.9
Dördüncü % 20	22.6	22.6	22.6
Beşinci % 20 (2)	44.4	43.5	44.2
Toplam	100.0	100.0	100.0
Gini Katsayısı	0.38	0.37	0.38
(1) Toplam gelirden en az pay alan grup			
(2) Toplam gelirden en fazla pay alan grup			

Gelir dağılımındaki bu eşitsizlik kır ve kent arasında daha da önemli bir boyuta gelmektedir. Türkiye’de tarımda kişi başına gelirin, diğer sektörlerle kıyaslandığında dörtte bir oranındadır. Türkiye’nin 2005 yılı kişi başına milli geliri 5.000 dolar olarak açıklanırken, tarımda bu rakam 1.500 dolar civarında kalmıştır.

Gelir dağılımı açısından bakıldığında, tarım kesiminde çok ciddi bir gelir dağılımı bozukluğu da gözleniyor. Bu dengesizlik, her yıl artmaya devam etmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2005 Yoksulluk Çalışma Sonuçlarına göre, nüfusun % 20,5'i olan 14 milyon 681 kişinin yoksulluk çektiği ve bunun 8 milyon 994 kişininin kırsal kesimde, 5 milyon 687 kişininin ise kentlerde yaşadığı rapor edilmiştir. Buna göre Türkiye genelinde (kırdan kente hızlı göçe rağmen) yoksulların % 60'ı kırsal alanda yaşamaktadır. Yine TÜİK verilerine göre 2005 yılında esas işten elde edilen yıllık ortalama gelir 6 bin 264 YTL'dir. En fazla gelirin 16 bin 35 YTL ile mali aracı kuruluş faaliyetlerinde, en düşük yıllık ortalama gelir ise 2 bin 467 YTL ile tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık sektörlerinde olduğu görülmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2004 yılının son çeyreği ile 2005 yılının son çeyreği arasında yaptığı araştırmalara göre tarım kesimindeki istihdam da 1 yılda 1,5 milyon azalmıştır. Uzmanlar, bu azalmanın, IMF aracılığıyla uygulanan ve tarım kesiminden başta finans kesimi olmak üzere diğer sektörlerle kaynak aktarmayı amaçlayan uygulamaların sonucu olduğu konusunda birleşmektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze, tarımda çalışan nüfusun toplam çalışana oranı, % 80'lerden % 35'lere gerilemiştir. Avrupa Birliği'nde (AB) aktif nüfusun yalnızca % 5,4'ünün tarımda çalıştığı dikkate alındığında, Türkiye'deki oranın gelişmiş ülkelere göre çok yüksek olduğu söylenebilir. Oysa Türkiye'de tarımın ulusal gelir içindeki payı yalnızca % 15 dolayındadır (Avrupa Komisyonu, 1996; DPT, 1999). Bu durum, tarım kesimindeki düşük verimli işgücü yığılmasının ve gizli işsizlik sorunlarının da bir göstergesidir. Türkiye nüfusunun önemli bir bölümünün yaşamı halen tarıma bağımlı olduğundan, tarım alanındaki her türlü girişim toplumun büyük bir kesimini etkileyecektir.

Tablo 3, Türkiye'de nüfusun yıllara ve kır-kent ayrımına göre sayısal ve oransal olarak değişimini göstermektedir. Tablonun incelenmesinde öne çıkan sonuçları kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür: Yaklaşık 75 yıllık süreç içerisinde nüfus 5 kat kadar artmıştır. 1927'de her 4 kişiden yalnızca biri kentlerde yaşarken, 2000 yılında Türkiye'nin kentsel nüfusunun toplam nüfusa oranı % 65'ler düzeylerine ulaşmıştır. Kır - kent nüfus dengesinde iki önemli değişim tarihi olarak, 1950 ve 1980 yılları öne çıkmaktadır. Cumhuriyet'in başında % 75 düzeyinde olan kırsal nüfus, 1950'lere kadar sabit kaldıktan sonra, bu yıllar içerisinde kentlere doğru hareketlenmeye ve bu anlamda oransal olarak azalmaya başlamıştır. 1980 sonrası ise bu hareketlilik, kır nüfusunun mutlak azalma eğilimine girmesiyle bir göç dalgasına dönüşmüştür. Türkiye'de ilk kez 1980-1985 döneminde kırsal nüfus mutlak olarak azalmaya başlamıştır.

1950 ve 1980 tarihleri Türkiye'nin siyasal ve ekonomik anlamda bir önceki dönemden kopuş tarihleri olarak tanımlanabilir. Her iki dönemin, kapitalizmin dünyadaki dönüşümüne yerel ölçekte uygun yanıtlar üretme niteliği taşıması konusunda benzeşmesine rağmen, her iki dönemin de köylülüğü ve tarımı etkileme

biçimleri birbirinden farklıdır.

Tablo 3: Türkiye Nüfusunun Değişimi						
Sayım Yılları	KIRSAL NÜFUS		KENTSEL NÜFUS		GENEL NÜFUS	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Nüfus Artışı Oranı (%)
1927	10.342.391	75.8	3.305.879	24.2	13.648.270	-
1940	13.474.701	75.6	4.346.249	24.4	17.820.950	1.96
1950	15.702.851	75.0	5.244.337	25.0	20.947.188	2.17
1960	18.895.089	68.1	8.859.731	31.9	27.754.820	2.85
1970	21.914.075	61.6	13.691.101	38.4	35.605.176	2.52
1980	25.091.950	56.1	19.645.007	43.9	44.736.957	2.07
1990	23.146.684	41.0	33.326.351	59.0	56.473.035	2.17
2000	23.735.567	35.0	44.109.336	65.0	67.803.927	1.83

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 1990, 2000

1950'li yıllar, Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Bretton Woods düzeninin kurguladığı dünya ticaret ve finans sistemine uyum sağlama sürecini yansıtır. 1950'lerde yaşanan değişim, gücünü, siyasal temelini yeni rejimin "modernleşme projesine" katmadığı köylünün, önemli oranda yoksullaşmasının etkisiyle, sisteme yabancılaşmasından aldığını söylemek yanlış olmaz. 1950 ile başlayan dönemde köylüye kaynak aktarma konusundaki çabalar, kurulan yenedünya düzeninde bir çevre ülke olarak konumlanan Türkiye'ye biçilen "yeni" rol ile çakışmış; 1930'ların ithal ikameci sanayileşme modeli yerine, tarım sektörüne odaklı bir yeni ekonomik model oturtulmak istenmiştir.

1950 – 1953 döneminde İkinci Dünya Savaşının sonucu olan traktör dışalımına koşut olarak, tarım yaygın ve hızlı bir gelişme sürecine girmiş; sektör yıllık % 10'un üzerinde bir büyüme ivmesi yakalamıştır. Ancak toprak reformunu yap(a)mamış ve altyapısı yetersiz olan Türkiye'de tarım sektörünün tıkanması uzun sürmemiştir. Tıkanma, gelişmenin "yaygın" ancak "yoğun" olamamasına işaret etmektedir. 1950'li yıllarda görülen kente doğru hareketlenme, mekanizasyon artışının tarımsal işgücü üzerindeki etkileri ve dış kaynak kullanılarak yapılan yatırımların canlandırdığı ekonomi ile açıklanabilir.

1980'li yıllarda ise, 1970'li yıllarda görülen tıkanmanın bir sonucu olarak, dünya ekseninde Keynesçi politikardan neo-liberalizme dönüş yaşanmıştır. Bu yapıya koşut olarak Türkiye, 24 Ocak kararları çerçevesinde ithal ikameci politikaları terk etmiş ve ucuz emeğe dayalı-orta derecede teknoloji içeren ürünlerin dışsattımına dayalı, açık piyasa düzenine geçmiştir. Bu kopuş, 1950'lerdeki kopuştan farklı olarak, tarım sektörünün gerilediği, iç ticaret

hadlerinin tarım aleyhine geliştiği bir dönemin zeminini oluşturmuştur. Tarım alanında yapılan özelleştirmeler, tarım desteklerinin kapsamının daraltılması, "yeniden organize" edilen tarımsal kamu yönetiminin etkinlik kaybı, Türkiye kırsalındaki yoksulluğu derinleştirmiştir. Bu süreç, kırsalın çözülmesinin hızlanmasına yol açmıştır. Yaşananlar tam da sistemin dönemsel gereksinimine uygun olarak, ucuz ve sürekli işgücü kaynağı olan eski köylüyü, sanayi yapısı göreceli olarak gelişmiş kentlerin varoşlarına yığmıştır. Son 10 yılda 3,5 milyon insanın kırdan kente göç etmesi buna işaret etmektedir.

Genel ekonomi içinde tarımın yerine bakıldığında, uzun bir durağan dönemden sonra, hızlı bir gerileme gözlenmektedir. 1920'li yılların başında Gayri Safi Milli Hâsıla'nın yaklaşık % 45'i tarımdan elde edilirken, yarım yüzyıl sonra, 1960'ların sonunda bu oran hala % 40'lar düzeyindedir. İzleyen on yıllık süreçte hızlı bir düşme ile 1980 yılında % 25 olan tarımın GSMH'daki payı, 2000 yılında % 13,1, 2005 yılında ise % 11,5 olarak gerçekleşmiştir.

Tarımın genel ekonomi içinde öneminin azalması ile birlikte yaşanan diğer sosyo-ekonomik değişimler aynı zamanda gelir dağılımında da tarımla geçinenlerin aleyhine gelişen değişimleri de beraberinde getirmiştir. 1994'de yapılan gelir dağılımı araştırmasına göre Türkiye'de yoksulluk oranı kent ve kırdaki ciddi farklılık göstermektedir. 1990'larda Türkiye'de yoksul nüfusun toplam nüfusa oranı % 15 iken bu oran kentte % 10, kırdaki ise % 21 olarak görünmektedir. Diğer yandan yoksulluk oranlarının bölgeler arasında da ciddi değişiklik göstermesi dikkat çekicidir. Örneğin Ege ve Marmara bölgelerinde yoksulluk oranları % 4 ve 7 iken bu oranlar Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz Bölgelerinde sırası ile % 25, % 24 ve % 19 oranlarına ulaşmaktadır.

Türkiye'de tarımsal üretimin bileşenlerine bakıldığında, 1991 Genel Tarım Sayımı'na göre yaklaşık 4,1milyon tarım işletmesinin % 3,6'sı hayvancılık, % 96,4'ü ise yalnız bitkisel üretim ya da bitkisel üretim ve hayvancılık yapmaktadır. Tarımsal üretimde, bitkisel üretim % 68, hayvansal üretim % 27, ormancılık % 2 ve su ürünleri % 3 paya sahiptir (DİE, 1992).

Türkiye hayvan varlığı bakımından zengin olmakla birlikte, gerek hayvancılıktaki birim başına verim gerek kişi başına hayvansal ürün tüketimi bakımından gelişmiş ülkelerin gerisindedir. Ayrıca, hayvansal üretimin yem kaynağı olan meralar, aşırı otlatma, iyileştirici önlemlerin alınmaması ve köyün ortak malı olması gibi nedenlerle en çok tahrip edilen toprak kaynağıdır.

Çoğunluğu küçük ölçekli ve yer yer topraksız olan tarım işletmeleri, kendi sermaye birikimlerini gerçekleştirememekte, pazar koşullarına göre ve rekabetçi üretim yapamamakta, dolayısıyla da devlet desteğine gereksinim duymaktadır (DİE, 1992). Ayrıca, tarım topraklarının kullanımı açısından adil bir toprak paylaşımı olmadığı gözlenmektedir. Tarım işletmeleri içinde ağırlıklı bir yeri olan küçük işletmeler, tarımsal arazinin ancak ufak bir bölümünü işlemektedir (DİE, 1992). Bu veriler ışığında, olanaksızlıklar nedeniyle az üretim girdisi kullanan

küçük ve yoksul tarım üreticisinin, kendisi ve ailesi için “sürdürülebilir bir yaşam tarzı” sağlayacak biçimde ve sahip olduğu içsel teknik bilginin yardımıyla, çevreye uyumlu üretim yapmasını hedeflemenin doğru bir yaklaşım olacağı, daha önce de değinildiği gibi bir grup araştırmacı tarafından savunulmaktadır.

Tablo 4, Türkiye’de tarımsal işletme ve mülkiyet ilişkilerini işletme sayısı ve arazi sayıları ve oranları olarak 1991 ve 2001 yılları arasında olan değişimleri dikkate alarak karşılaştırma olanağı vermektedir. Genel olarak 10 yıllık süreç içerisinde, Türkiye’de işletme sayısının ve tarım alanının azaldığı görülmektedir. Tabloya göre, yoksul köylülerin oranı (mülkiyete göre) kırsal nüfusun neredeyse üçte ikisini oluşturmaktadır. Bu grubun 1991’den 2001’e kadar olan 10 yıllık dönemde arazi kaybına uğradığı (topraklarını satarak kente göç etmeleri ve diğer nedenlerle) görülmektedir. Yine aynı dönemde “orta köylüler” olarak tanımlanan kesimin işletme sayısında azalma olmasına rağmen topraklarını artırdıkları görülmektedir. Diğer yandan zengin köylülerin aynı dönem içerisinde sayısının ve toprak oranlarının ciddi oranda düştüğü gözlemlenmektedir.

Tablo 4: Türkiye’de Tarımsal İşletme – Mülkiyet İlişkileri					
A . İşletme Sayısı		B . Arazi (dekar)			
İşletme Büyüklükleri (da)		TÜRKİYE 1991		TÜRKİYE 2001	
		Sayısal	%	Sayısal	%
Tüm İşletmeler	A	3 966 822	100	3 021 190	100
	B	234 510 993	100	184 329 487	100
Yoksul Köylüler 50 da’dan az	A	2 659 738	67	1 958 266	65
	B	51 889 612	22	39 331 133	21
Küçük Köylüler 50-90 da	A	713 149	18	559 999	19
	B	46 750 693	20	38 123 216	21
Orta Köylüler 50-499 da	A	557 097	14	481 018	16
	B	95 704 065	40	85 957 939	47
Zengin Köylüler 500– 999 da	A	24 201	0.6	17 431	0.6
	B	14 982 493	6	11 218 554	6
Toprak Ağası/Kapitalist Top. Sah. 1000 - + da	A	12 637	0.40	4 476	0.14
	B	25 184 130	12	9 698 645	5.26

Kaynak : www.die.gov.tr verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıda tartışılan konuya ilişkin farklı düşünceler de ileri sürülmektedir. Yapılan tarım sayımları Türkiye tarımının yapısına ilişkin bazı gözlemlere olanak vermektedir. Buna göre:

a) Büyüklüğü sınırlı, buna karşılık yoğun bir biçimde kullanılmakta olan tarım arazisi üzerindeki işletme sayısı çok yüksektir.

b) Kırsal nüfusun büyük bölümü, hem nicelik hem nitelik açısından

yetersiz topraklar üzerinde, zaman zaman ortakçı olarak, geri tekniklerle ve pazar ilişkileri zayıf, üretim miktarları düşük, küçük tarımsal aile işletmelerinde yaşamaktadır. Kırsal aileler arasında doğrudan tarımsal üretim yapmayanların sayısı da yüksektir.

c) Bir yandan hızlı nüfus artışının getirdiği baskılar, bir yandan da veraset yöntemlerinin ortaya çıkardığı gelişmeler, özellikle geleneksel kesimde işletmelerin gittikçe daha küçük parçalara bölünmesine yol açmaktadır. Öte yandan, ticari tarım işletmelerinin işledikleri toprak büyüklüğünü artırmak için satın alma ya da ortakçılık ve kiralama yoluyla gösterdiği çabalar geleneksel kesimdeki topraksızlaşma sürecini hızlandırmaktadır.

d) Zaman içinde küçük işletmelerin (kırsal ailelerin) sayısında artış gözlenmektedir. Buna karşılık, küçük işletmeler tarafından işlenen alan, dolayısıyla bu işletmelerin ortalama toprak büyüklüğü sürekli azalmaktadır (Çevre Bakanlığı, 1996).

Türkiye’de tarım işletmelerinin sahip oldukları arazinin çok parçalı olması, düzensiz ve dağınık parsellerden oluşması önemli sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir. İşletmelerin yaklaşık % 23’ü 4-5, % 34’ü ise 6 ya da daha fazla parçadan oluşmaktadır (DİE, 1992). Toprak parçalılığı ile küçük parseller üzerinde yapılan üretim verimliliği doğrudan etkilediğinden, özellikle kırsal kesimde nüfus artışı ve miras dolayısıyla toprağın bölünmesi kırsal nüfusun yoksullaşmasında önemli bir etkidir (Kazgan, 1993).

Diğer bir grup düşünce de, tarım sektörüne yönelik planlama eksikliği nedeniyle sağlıklı ve kalıcı politikalar üretilmediği için tarım ve kırsal kesimde yeterince katma değer yaratılamadığı yönündedir. Bu nedenle kırsalda yoksulluğun arttığı düşünülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2002–2005 dönemine ilişkin verilerine göre Türkiye genelinde yoksulluk artarken, kırsal yoksulluk daha çok artmaktadır. Türkiye’de 14 milyon 681 kişi, yani ülke nüfusunun % 20,50’si yoksulluk çekmektedir. Bu yoksul nüfusun % 61’i kırsalda yaşamaktadır. Açlık sınırı altında yaşayan 623 bin kişi, diğer bir deyişle, % 55’i kırsal kesimde yaşamaktadır (DİE).

Diğer yandan uygulanan yanlış politikalar sonucunda, yıl bazında incelendiğinde yoksulluk kırsal kesimde her yıl biraz daha artmaya devam ediyor. Tarımdaki küçülmenin ve yoksullaşmanın birçok nedeni vardır. Ancak temel nedenlerden birincisi, son yıllarda uygulanan politikalarla tarımda yaşanan çözülme sonucu, özellikle küçük üreticilerin rekabet edemedikleri için üretimden çekilmeleri ve küçük üreticinin giderek yok olması olarak ele alınabilir.

Avrupa Birliği ve diğer gelişmiş ülkelerde tarım nüfusu % 4’ler seviyesinde, bu nedenle Türkiye’nin de tarım nüfusunu azaltması kimi siyasetçi ve akademisyen tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak, tarım nüfusunun bilinçli ve planlı bir şekilde azaltılması ekonomi ile tarım sektörüne yarar sağlayabilir. Bugün olduğu gibi plansız ve bilinçsizce nüfusun azaltılması

yoksulluğu ve birçok sosyal sorunu beraberinde getirmektedir.

Tablo 5, gelir dağılımının son yıllarda sektörel değişimini göstermektedir. Buna göre tarım sektörünün gelir bölümünde aldığı pay her yıl giderek azalmaktadır. Nüfusun % 33,5'ini oluşturan tarımla geçinen nüfus 2003 yılında ulusal gelirden % 12,7 pay alırken bu oran 2006 yılında 9,6'ya düşmüştür. Diğer yandan geliri kar, faiz ve rant olan ve nüfusun % 17,8'ini oluşturan kesim payını 2003'de % 53,1'den 2006 yılında % 56,1'e artırmıştır. Ücretle geçinen ve nüfusun % 48,7'sini oluşturan kesimin aldığı payda ciddi bir değişiklik olmamış ve yıllara göre dalgalanmakla birlikte % 34 civarında kalmıştır.

Tablo 5. Gelir bölümünün sektörel dağılımındaki değişim: 2003–2006					
	Nüfus (%)	2003	2004	2005	2006
Tarım	33,5	12,7	11,9	10,9	9,6
Kar-Faiz-Rant	17,8	53,1	53,5	53,8	56,1
Ücretler	48,7	34,2	34,6	35,3	34,4
Kaynak: TÜİK verilerinden alınmıştır.					

Tarım alanında Cumhuriyet tarihinde değişimin en az olduğu ya da olmadığı durumlar da vardır. Bunlar kısaca şöyle sıralanabilir: tarım topraklarının işletmelere ve mülkiyete göre dağılımında süregelen büyük eşitsizlik, makineleşme, kredi ve destekleme politikalarının egemen sınıfların yararına göre biçimlenmesiyle, 80 yıllık süreçte 3,5 kat artan topraksızlık ve toprakların belli ellerde toplanma olgusuna koşut olarak kırsal kesimde ivme kazanan işsizlik ve göç. Bu dönemin "en çok değişeni" ise küresel pazarlara bağımlı kapitalist üretim ilişkilerinin yukarıdan aşağıya inşası sürecinde emek-rant ilişkileri yerini büyük ölçüde emek-ücret ilişkilerinin alışı, yani geleneksel mekanizmaların yeri yeni kapitalist mekanizmalar ile doldurulmuştur.

7. SONUÇ VE TARTIŞMA

Köy halkının büyük bir çoğunluğu geçimini topraktan veya hayvancılıktan sağlayan çiftçilerdir. Ancak çiftçilerin dışında geçimini tarıma dayalı sanayi üretiminden, elişi, dokuma, halıcılık, ticaret ve benzeri uğraş alanlarından karışılmaya çalışan köylülerin de bulunduğu dikkate alınması gereken önemli bir konudur.

Tarım işletmelerinin büyük bir kısmı verimsiz, küçük (ort. 5.9 ha/işletme) ve parçalı (ort. 4 parsel/işletme) arazilerden oluşmaktadır. Bu işletmelerin tamamına yakın bir kısmı üretimde verimlilik ve üretim artışı sağlayabilecek teknoloji kullanımında ciddi sorunlar yaşamaktadırlar. Ürün kalitesi ve gıda güvenliği ekonomik kaygılar nedeniyle göz ardı edilmektedir. Tarımda destekleme

politikaları, desteklemeyi değil desteklerin ortadan kaldırılmasını hedef olarak görmektedir. Doğrudan Gelir Desteği mevcut uygulama yöntemiyle üretim ve verimlilikte artış sağlamaya ve üretim deseni planlamasına yönelik bir araç olmadığı konusunda uzmanlar fikir birliğindedir. Uygun koşullarda üretim kredileri, teşvik primleri, ürün ve girdi fiyat destekleri ve benzeri ülkemiz koşullarına uygun destekleme araçları mutlak surette geliştirilmesi önerileri yaygındır.

Türkiye’de küreselleşme ve bunun gereği olarak dayatılan liberalleşme politikaları sonucunda en çok etkilenen kesim tarım sektörüdür. Tarım sektöründe dış ticaret serbestliği, korumacı politikaların tasfiyesi, uluslararası anlaşmalar ve özelleştirme temelinde gerçekleştirilen uygulamalardan milyonlarca insanın doğrudan etkilendiği söylenebilir. Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri’nin uluslararası politikaları ile biçimlenen tarım politikaları; küçük işletmeye sahip olan çiftçileri ve %30 dolayındaki topraksız kırsal nüfusu etkilemekte ve bunları yoksulluğa, işsizliğe, kente göçe ve sigortasız çalışmaya zorlamaktadır. Bütün bu aşamalarda, kırsal alanda artan yoksulluk ülke genelinde ciddi sorunlara neden olmaktadır.

Devlet İstatistik Enstitüsü’nün 2002 yılı verilerine göre, Türkiye kırsalında toplumun % 9,3’lük kısmı mutlak yoksulluk sınırındadır, diğer bir deyişle biyolojik gereksinimlerini gerçekleştirebilme sınırında ve altındadır. Kırsal toplumumuzun %33’ü ise görece yoksul olarak tanımlanmakta, yani toplumda kabul edilebilir asgari tüketim düzeyinin altında bulunmaktadır. Yoksulluk, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sadece ekonomik yetersizlik değildir. Yoksulluk olgusu aynı zamanda, doğal çevrenin tahribatı konusunda baskı yaratmakta, toplumsal dinamikleri etkilemekte kültürel ve siyasi yozlaşmayı da beraberinde getirmektedir.

Tarımsal üretimin, ülkelerin ekonomilerindeki önemi genel olarak kabul edilir. Fakat üzerinde anlaşılamayan konu tarımın az gelişmiş ülkelerde kırsal yoksulluğu azaltmada en iyi yollardan biri olup olmadığı üzerinedir. Bir görüşe göre, az gelişmiş ülkelerde nüfusun önemli bir bölümünün kırsal alanda yaşaması ve tarım ve tarımla ilgili faaliyetlerde bulunması nedeni ile tarımın yoksulluğu gidermekte en önemli yollardan biri olduğunu söyler. İkinci grup görüş ise tarımın önemini kabul etmekle beraber kırsal alanda yoksulluğu gidermek için tarım dışı faaliyetlere daha çok önem verilmesi gerektiği düşüncesindedir.

Yapılan araştırmaların sonuçlarına göre, tarım alanında küçük aile işletmelerinin desteklenmesi, kırsal alanda yoksulluğun azaltılmasında ve iş alanı yaratılmasında önemli rol oynayacağı yönündedir. Asya’da, özellikle Çin ve Hindistan’da ve Afrika’da 1970 sonrası yaşanan gelişmeler küçük tarım işletmelerinin desteklenmesi ile üretimde artışın sağlanabileceğini, yeni istihdam alanları yaratılarak işsizliğin azaltılabileceğini ve yoksulluğun hem kırdaki hem de kentte önemli oranda azaltılabileceğini göstermektedir.

Küçük meta üreticiliği ve aile tipi işletmecilik tarımın bazı alanlarında

önemli avantajlar da sağlamaktadır. Türkiye'nin tarımda en şanslı alanlardan biri olarak kabul edilen organik tarım genel olarak bu tür işletmelerle yapılabilmektedir. Yine sözleşmeli üretim için küçük işletmeler ve aile tipi işletmeler büyük önem taşımaktadır.

Genel olarak tarım alanında ilerleme sağlanması için küresel deneyimlerden çıkarılacak sonuçlar altyapı (sulama, yollar, depolama), teknolojik buluşlar ve yenilikler, gübre ve kimyasal kullanımı gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Cochrane'e (1993) göre yukarıda sayılan faktörler tarım sektörünün kalkınması için anahtar rol oynamaktadır. Cochrane, özellikle küçük tarım işletmelerinin teknoloji ile buluşturulmasının Amerika'da verim artışı konusunda önemli katkılar sağladığını ve gelecekte de sağlayacağını vurgulamaktadır. Buna karşın da küçük tarım işletmelerinin tarımsal ürün marketleriyle daha çok buluşturulması tarımsal üretimin artmasına ve yoksulluğun kırsal alanda azalmasına katkı sağlayacağı düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır (Jaffe ve Morton 1995). Yüksek pazar değeri taşıyan ürünlerin küçük tarım işletmeleri tarafından üretilmesi (hayvancılık ürünleri, meyve suyu vb.) ve bunların pazarda satılması, bu alanda pazarlama girişimlerini de beraberinde getireceği için, kooperatifler ya da benzer kuruluşların oynayacağı rol önemlidir.

Uluslararası mali sermayenin resmi örgütlenmeleri olan IMF ve Dünya Bankası, 1980'lere dek köylülüğü (küçük üreticiliği) destekleme yönünde ekonomi-politikalar oluştururken, amacı kırsal alanlarda egemen sınıfların denetimini artırmak ve böylelikle ortaya çıkabilecek bir toplumsal muhalefeti engellemek ya da düzenin sınırları içerisindeki kanallara yönlendirmek olmuştur. Küresel güçlerin "küçük üreticiliği destekleme" politikasıyla köylülerin gelir düzeyini belirli bir düzeyde tutmayı hedeflemiştir. Tarım sübvansiyonlarıyla yürütülen bu politika, feodal ilişkilerin dönüşümcü-değişmeci bir tarzda tasfiye edilemediği -Türkiye gibi- ülkelerde, aynı zamanda feodal sınıflarla sürdürülen bir işbirliğini de ifade etmektedir.

Son 30 yılda, dünya çapında ortaya çıkan ekonomik gelişmeler ve "sosyalist sistemin dağıtılmışlığı" düşüncesi ile kendisi için uygun bir ortam oluştuğunu düşünen neo-liberalizmin savunucuları, küçük üreticiliği destekleme politikasını terk ederek, köylülüğün mülksüzleştirilmesine ve bu yolla kırsal nüfusun azaltılmasına yönelik politikalar geliştirmiştir.

Özellikle 1980 sonrası IMF destekli neo-liberal reformlar sonucu pek çok ülkede emek maliyetlerinin yeniden düzenlendiğini ve aynı zamanda tüketici piyasasının etkinliğinin azaltıldığı görülmektedir. Pek çok ülke halkının bu reformların ağırlığı altında ezildiği ve yoksullaştığı, halkın alım gücünün gerilediği gözlemlenmektedir. Düşük gelir düzeyi, fabrika kapanmaları ve iflaslar birbirini izlediği bu koşullarda üretimin özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde büyük oranlarda düştüğü inkâr edilemez bir gerçektir. Aşırı üretim yapan dünyanın büyük şirketleri kendi pazarlarını genişletmek için gelişmekte olan ülkelerin iç üretim düzenlerini bozduğu ve onları piyasada etkisizleştirdiği pek çok kişi

tarafından gözlemlenen bir olgudur. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin iflas etmesi, devlet girişimlerinin özelleştirilmesi ya da kapatılması ve bağımsız tarım üreticilerinin yoksullaştırılması bu süreç içerisinde sıkça rastlanan olaylar arasındadır. Benzer durum çok uluslu tarım işletmelerinin gelişmekte olan ülke pazarlarına olan etkilerinde de gözlemlenmektedir.

Bugün dünyadaki hiçbir ülke ekonomik ve siyasi politika üretmede ve uygulamada küresel-kapitalist sistemden bağımsız değildir. Bu nedenle, 24 Ocak Kararlarının Türkiye tarımına yönelik temel politikası, tarımda üretimden pazarlamaya kadar tüm sürecin küresel güçler tarafından denetimini sağlamak olmuştur. Bu denetimin gerçekleştirilebilmesi için 1980 sonrası uygulanan politikalara bakıldığında, tüm uygulamaların küçük üreticiliğin ve küçük ölçekli tarımsal üretimin tasfiye edilmesine yönelik olduğu görülmektedir.

Merkez ülkelerin büyük çoğunluğu 1970'li yıllara kadar tarım ürünleri ithalatçısı konumunda iken, bu ülkeler geliştirip uyguladıkları yeni teknolojiler ve tarıma sağladıkları her türlü destekleme aracını sonuna kadar kullanarak, gereksinimlerinin çok üstünde bir tarımsal üretim kapasitesine ulaşmışlardı. Ancak üretim fazlası için pazar gerekiyor olması bu noktada IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü v.b. uluslararası kuruluşların devreye girmesini ve uluslararası platformlarda neo-liberal politikaların alınmasını sağlamıştır. Azgelişmiş ülkelerin tarımlarının çökmesi pahasına bu ülkelerin pazarlarını ele geçirme programları başlatılmıştır. 1980'li yılların başında borç krizine giren ülkelerde "yapısal uyum programları" şeklinde dayatılan bu programlar sonucu, Afrika, Latin Amerika ve Asya'da birçok azgelişmiş ülke, iç piyasalarını gıda malları ithalatına ve tarım alanlarını çokuluslu tarım-gıda tekellerine açmak zorunda kalmışlardır. Bu ülkelerde temel gıda üreticiliğine dayalı üretim deseni terk edilerek, tekellerin gereksinimlerine göre ve onların belirlediği koşullarda, ihraç malları üretimine geçilmiştir. Bu durum ise geçimlik üretim yapan küçük meta üreticilerinin kapitalist sisteme eklenmesine neden olmuş ve kırsal küçük meta üreticilerinin kaderini kapitalist pazar ilişkilerine terk etmiştir.

Neo-liberal yapısal değişim programlarının uygulandığı azgelişmiş ülkeler, uyguladıkları neo-liberal ekonomi politikaları sonucunda kendi kendilerini besleyemeyen bir konuma gelerek, net gıda maddeleri ithalatçısı konumuna gelmişlerdir. Buna karşılık, dünyada gıda üretimi ve dağıtımını batı merkezli birkaç şirketin (agribusiness olarak da adlandırılır) kontrol etmeye başlaması kırsal küçük meta üreticisinin zararına sonuçlar yaratmıştır. GATT, Uruguay Görüşmeleri de tarım-gıda tekellerinin gücünün artırmasına yardımcı olacak kararlar almış ve bu kararların az gelişmiş ülkeler tarafından uygulanmasını sağlamıştır. "Yeni Dünya Düzeni" ve "Küreselleşme" koşullarında (ki bu durumu dünya ekonomisinin ABD hegemonyası altında neo-liberal bir düzenleme sistemiyle geliştirmiş kapitalist ülkelerin kullanımına sunulması süreci olarak da adlandırılabilir) tüm siyasi ve ekonomik politikalarda olduğu gibi tarımsal politikalarda da artık içsel dinamikler değil dış dinamiklerin belirleme gücü baskın duruma getirilmiştir. Bu sürecin tarım

için yıkım, üretici için ise yoksullaşma ve tasfiye eğilimlerini ortaya çıkardığı pek çok örnekte görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Güneri. (1981). *Kamu Ekonomisi*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- AKTAN, C. C. ve VURAL, İ. Y. (2002). “Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar Ve Ölçüm Yöntemleri”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*. Ed. AKTAN C.C. Ankara: Hak-is Konfederasyonu Yayınları.
- AKTAN, Coşkun Can. (2003). “Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri”, *Yoksulluk*, Cilt:1. İstanbul.
- AKTAN, Coşkun Can. (2002). (ed.) *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.
- AMIN, Samir. (2003). “Yoksulluk, Yoksullaştırma ve Kapitalist Birikim”. *Monthly Review*, Ekim 2003, sayı 5. Çeviren: M. S. ERDEN.
- AVRUPA KOMİSYONU RAPORU. (1996).
- COCHRANE, W. W. (1993). *The Development of American Agriculture: A Historical Analysis*. Minneapolis: University of Minnesota.
- ÇEVRE BAKANLIĞI. (1996). Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi Türkiye Ulusal Raporu. <http://www.tobb.org.tr/organizasyon/sanayi/kalitecevre/6.pdf>.
- DELGADO, C. L. (1998). “Sources of Growth in Smallholder Agriculture in Sub-Saharan Africa: The Role of Vertical Integration of Smallholders with Processors and Marketers of High Value-added Items”. Paper presented at the Inter-Conference Symposium of the International Association of Agricultural Economists, Badplaas, South Africa, August 10-16.
- DİE. (1995). *Türkiye Nüfusu (1923-24) Demografik Yapısı*. Ankara.
- DİE. (1996). *İstatistik Göstergeler (1923-1992)*. Ankara.
- DORWARD, Andrew. FAN, Shenggen. KYDD, Jonathan, LOFGREN, Hans. MORRISON, Jamie. POULTON, Colin. RAO, Neetha. SMİTH, Laurence. TCHALE, Hardwick. THORAT, Sukhadeo. UREY, Ian. and WOBST, Peter. (2004). “Institutions and Economic Policies for Pro-Poor Agricultural Growth”. *International Food Policy Research Institute: DSGD Discussion Paper No: 15*.
- DPT. (1990). *Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler, 1984-1988*. Ankara.

- DPT. (1999).
- EİCHER, C. K. (1994). "African Agricultural Development Strategies". İçinde: Stewart, F, Lall, S. and Wangwe, S (ed.). *Alternative Development Strategies in Sub-Saharan Africa*. London: The Macmillan Press.
- ERDOĞAN, Güzin. (1997). *Türkiye'de Yoksulluk: Boyutu ve Profili*. Ankara: Başbakanlık DİE Yayınları.
- FOOD AND AGRICULTURE ORGANİZATİON (FAO), (2004). "Socio-economic Analysis and Policy Implications of the Roles of Agriculture in Developing Countries". *Summary Report, Roles of Agriculture Project*. FAO, Rome, Italy.
- FRIEDMAN, John.(1996-2001). "Yoksulluğu Yeniden Düşünmek: Yetkilendirme ve Yurttaşlık Hakları". *Doğu Batı Dergisi*. 2001-02. Sayı:17. S: 135-151. (Çev.: OKTİK, N ve NAS, F.)
- HANDELMAN, Howard. (2004). *Üçüncü Dünyanın Meydan Okuyan İlerleyişi*. (Çev. KAYA K. ve YILDIZ, S.). İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- HIGGS, Robert. (1994). 'Nineteen Neglected Consequences of Noncome Redistribution', *The Freeman*. December (1994). (Çev: ERTEKİN, S.) "Gelirin Yeniden Dağılımının 19 Nedeni", <http://www.canaktan.org>.
- IRZ, X, LİN, L. THIRTLE, C. and WİGGİNS, S. (2001). "Agricultural Productivity Growth and Poverty Alleviation". *Development Policy Review*, 19(4): 449-466.
- İNSEL, Ahmet. (2004). *Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- JAFFEE, ve MORTON, J. (1995). *Marketing Africa's High-value Foods: Comparative Experience of an Emergent Private Sector*. Washington, D.C. World Bank.
- KAZGAN, Gülten. (1984). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KAZGAN, Gülten. (1999). *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- KHAN, Mahmood Hasan. (2000). *Rural Poverty in Developing Countries: Issues and Policies*, IMF, WP/00/78, s.8, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0078.pdf>, 29.08.2006.
- LELE, U. ve AGARWAL, M. (1989). "Smallholder and Large Scale Agriculture in Africa: Are There Trade Offs Between Growth and Equity?" *MADIA Project*. Washington, DC: World Bank.
- LİPTON, M. (2005). "Can Small Farms Survive, Prosper, or Be The Key Channel

- to Cut Mass Poverty?" Presentation to *FAO Symposium on Agricultural Commercialisation and the Small Farmer*, Rome, 4-5 May 2005.
- MALTHUS, Thomas. (1971). *Nüfus Sorunu ve Malthus*. (Çev: YAYLALI, O.) Birinci Baskı. İstanbul: Sol Yayınları.
- MARKS, K. (1986). *Kapital*. Birinci Cilt, 3. Baskı, (Çev: BİLGİ, A.) İstanbul: Sol Yayınları.
- MCINTOSH, A and VAUGHAN, A. (1996). "Enhancing Rural Livelihoods in South Africa: Myths and Realities". İçinde: Lipton, M, Ellis, F and Lipton, M (eds.). *Land, Labour and Livelihoods in Rural South Africa: Volume Two: KwaZulu-Natal and Northern Province*.
- ÖZTÜRK, Şinasi. (2004). "Küreselleşme, Yeni Dünya Düzeni, Neo-Liberal Ekonomi Politikaları ve Yoksulluk". *IV. Aile Şurası Bildirileri*. Ankara. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları. s: 665-679.
- ÖZTÜRK, Şinasi. (2008). "Kırsal Yoksulluk." Ed. N. Oktik. *Yoksulluk Araştırmaları*. İzmir. Yakın Kitabevi.
- PARASIZ, İlker. (1996). *Makro Ekonomi Teori ve Politika*. 6. Baskı. Bursa: Ezgi Yayınevi.
- SPIEGEL, W. Henry. (1971). *The Growth of Economic Thought*. Durham, North Carolina: Duke University Pres.
- TÜİK (2006). *Haber Bülteni*. Sayı 27: 14/2/2006.
- Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar*. (2001). Ankara: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlık Matbaası.
- WİGGİNS, Steve. (2006). "Agricultural Growth and Poverty Reduction. Working Paper 2, IDRC Globalization, Growth and Poverty". *Working Paper Series*. Ottawa: International Development Research Centre.
- WORLD BANK. (2005). *Agriculture and Achieving the Millennium Development Goals*.
- WORLD BANK. (2006). "What Is Urban Poverty?". <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTURBANDEVELOPMENT/EXTURBANPOVERTY/0,contentMDK:20227679~menuPK:341331~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:341325,00.html>.
- WORLD BANK. (2006). "Agricultural Trade". *Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda*.